

2. Демський М.Т. Українська фраземіка: дериваційна база, семантико-граматичні особливості. Монографія/ Упор. О.Демська, М. Яким. Дрогобич: Посвіт, 2019. 340 с.

3. Ужченко В.Д. Українська фразеологія/ В.Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. Харків, 1990. 167 с.

4. Українка Леся. Твори в 4 т. – Т.3./ Леся Українка. К.: Дніпро, 1982. 432 с.

5. Щербачук Л.Ф. Загальномова та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів Олесь Гончара): автореф. дис. ... канд. філол. наук/ Л. Ф. Щербачук. Д., 2000. 20 с.

УДК 811.161.2'374

СУЧАСНЕ ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ТВОРЧОГО ГЕНІЯ ТА ВИСОКОЇ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Наталія Сніжко,

*кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця
Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна)*

Стаття присвячена проблемам системного лексикографічного опису ролі творчих особистостей у розвитку мови і суспільства. Схарактеризовано особливості наукової концепції нового академічного «Словника мови творчих особистостей України», її модерного формату. Представлено лексичні та художньо-образні засоби відображення творчого генія письменників у словнику. Увиразнено націєтворчу роль духовних цінностей та високу духовність українських письменників. За «Щоденниками» Олесь Гончара змодельовано ядро національної культури, чільне місце у якому займає незламна духом Леся Українка.

Ключові слова: *творча інтелігенція, ядро української нації, національна еліта, українська ментальність, Леся Українка, Олесь Гончар, словник мови творчої особистості, метафора, мовна та концептуальна картини світу.*

The article is devoted to the problems of systematic lexicographic description of the role of creative personalities in the development of language and society. The peculiarities of the scientific concept of the new academic «Dictionary of the language of creative personalities of Ukraine», its modern format are characterized. Lexical and artistic means of reflecting the creative genius of writers in the dictionary are presented. The nation-building role of spiritual values and high spirituality of

Ukrainian writers are emphasized. According to Oles Honchar's «Diaries», the core of national culture is modeled, in which Lesya Ukrainka occupies an indomitable spirit.

Key words: *creative intelligentsia, core of the Ukrainian nation, national elite, Ukrainian mentality, Lesya Ukrainka, Oles Honchar, dictionary of the language of the creative personality, metaphor, linguistic and conceptual pictures of the world.*

Актуальним напрямом сучасних лексикографічних досліджень є інтегрування знань про мовні та суспільні явища, увиразнення ролі творчих особистостей в історичному розвитку мови і суспільства.

Новим здобутком академічних лексикографів є «Словник мови творчих особистостей України», сформований на основі лексичних та художньо-образних надбань письменників, публіцистів та перекладачів другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: Олеся Гончара, Євгена Сверстюка, Григора Тютюнника, Миколи Лукаша, Івана Дзюби, Оксани Забужко, Юрія Андруховича [3; 4].

У новій лексикографічній праці поєднуємо методологію укладання загальномовних тлумачних словників та індивідуально-авторських лексиконів, що дозволяє адекватно відтворювати мовосвіт письменників і відображати спільні концептуальні домінанти українського світосприймання другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Спираємося на традиції загальномовного тлумачного та індивідуально-авторського опису мовотворчості письменників (Т. Шевченка, І. Франка, П. Тичини та ін.), використовуємо досвід сучасних інтегральних словників мови письменників, зокрема «Словника мови Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень») [2]. Застосовуємо модерні засоби енциклопедично-довідкового інформування про творчі здобутки інтелігенції, а також нову систему перехресних посилань між словниковими статтями [3; 4].

Метою сучасного лексикографування є відтворення індивідуально-авторського світосприймання та формування моделі нового спільного бачення закономірностей розвитку мови і суспільства прогресивною творчою інтелігенцією, представниками національної еліти. Систематизування лексикографічних даних про мовосвіт письменників поглиблює розуміння понять **творча особистість, творча інтелігенція, національна еліта, мозок нації, геній нації, генетична могутність нації** та ін. Ці вислови часто вживає

Олесь Гончар у «Щоденниках», які ми беремо за основу лексикографічного моделювання творчого генія високодуховної української нації [1].

Серед **основних досягнень** нового «Словника мови творчих особистостей України» – систематизування індивідуально-авторських новотворів та яскравих образних висловів. У низці «золотих метафор» Олеся Гончара узагальнено творчий геній багатьох представників творчої інтелігенції України: **українська душа** (про ядро української культури – Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, Михайла Коцюбинського та ін. знакових постатей), **високі мальви поезій** (про творчий геній Ліни Костенко), **женьшеневий куш генії театру** (про перший український театр під керівництвом Марка Кропивницького), **наш маленький геній; сріблястий, ангельський голос** (про неперевершений спів нашої сучасниці Ніни Матвієнко); **генетична могутність нації** (про Патріарха Мстислава) та ін. Під реєстровою одиницею **стоколом** постає геній українського поета Бориса Олійника. Про Олександра Довженка йдеться у словникових статтях **художник-мислитель, художник-філософ, людина-легенда, людина-орел**. Як **людина-пристрасть** постає у новому словнику поет-пісняр Андрій Малишко. **Гордий легінь нашої культури** – український кіноактор, сценарист і режисер Іван Миколайчук.

Олесь Гончар часто вживає слово **геній** на позначення творчих особистостей та сукупного творчого досвіду українців:

ге^ній*: **ге^ній на^ції**, *уроч. Колективний розум, інтелект та висока духовність нації, які забезпечують значні досягнення соціуму у різних галузях людської діяльності. Лук'яненко (його сорт Безоста-1 визнана найкращою пшеницею планети, зараз вона найпоширеніша в світі), Пустовойт (що підняв маслянистість соняха з 33 до 54%), Ремесло, Кириченко, Гаркавий – ось де, в хліборобській святій науці, виявив себе геній нації* (О. Гончар, Щоденники, 1973, т. 2, 150); *Українських пісень уже записано 700 тисяч! З якою силою виявив себе тільки бодай у цьому геній нації! Такий Божий дар дано народові... І як можна говорити після цього про його якусь неповноцінність, закомплексованість* (О. Гончар, Щоденники, 1990, т. 3, 332). – Див. **генетична могутність нації; мозок нації; люди найталановитіші; золоті плоди життя**.

Геніями світового масштабу постають у «Щоденниках» Олеся Гончара М.В. Гоголь, В.І. Вернадський, О.П. Архипенко

та ін., геніями та корифеями театру – Марко Кропивницький, брати Тобілевичі та ін.

Чільне місце у мовній і концептуальній картинах світу Олесь Гончара займає **геніальна Леся**. Найчастіше її ім'я постає поряд з іменами Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Ліни Костенко. Олесь Гончар формує модель ядра національної культури, її прогресивної основи.

Образ незламної духом Лесі України представлений у словнику низкою словникових статей: **українська душа, українська духовність, національна еліта, люди найталановитіші, українці – нація поетів, як триумфаторка, найукраїнніший, найлюдянніший, античний дух** та ін.:

триумфаторка*: як триумфаторка, уроч. Про Лесю Українку (1871–1913) – визначну українську письменницю, перекладачку, культурну діячку. *Скільки було перепон, бар'єрів, скільки недругів Лесі Українки ставили перешкоди, та все ж життя взяло своє – стоїть поетеса на київських висотах, як триумфаторка* (О. Гончар, Щоденники, 1973, т. 2, 157). – Леся Українка (справжнє ім'я Лариса Петрівна Косач-Квітка) – авторка неперевершених поетичних (збірки «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки», «Давня казка» та ін.) та драматичних («Бояриня», «Кассандра», «В катакомбах», «Лісова пісня») творів. 1973 року на бульварі Лесі Українки у Києві (між будівлею Центрвиборчкому та житловою висоткою) споруджено пам'ятник Лесі Українці загальною висотою 10 метрів. Автори пам'ятника – скульптор Галина Никифорівна Кальченко та архітектор Анатолій Федорович Ігнащенко. – Див. **українська душа; світочі дружби; слава Україні; великий національний поет; люди найталановитіші; мужні й сильні духом; горіти в огні, де гартується тверда криця;**

найукраїнніший, -а, е, уроч. Український найбільшою мірою; найрідніший для українців (про рідний край). *«Найукраїнніші місця на всій Україні» – так назвала Леся [Українка] полтавські наші краї, мальовничі місця під Гадячем. Запрошують туди. Треба поїхати влітку* (О. Гончар, Щоденники, 1978, т. 2, 329); *У Миргороді зараз я, на землі полтавській. Захотілось дихнути рідним повітрям.. І ось Гадяч, Лесин Зелений Гай (його ще називають «Галочка»), Лесина «найукраїнніша Україна»!.. На місці, де був будиночок Лесі [Українки], зараз обеліск і звідси круті сходи вниз, до самого Псла...* (О. Гончар, Щоденники, 1982, т. 2, 540–541). – Леся

Українка (1871–1913) – визначна українська письменниця, перекладачка, культурна діячка. – Див. **українська душа; Богом дана нам Україна; як триумфаторка; великий національний поет; люди найталановитіші;**

душа*: **українська душа**, уроч. Ядро української нації, національна еліта. *Думаю оце: чому не почуваю симпатії до Хвильового? Якийсь він чужий. А головне – деструктивний... Франко, Леся, Коцюбинський, ну і, звісно, Тарас – все це українська душа! Вони теплі мені, гріють мене, вони будували українську духовність, а він тільки обкидав її сарказмами... Шевченкову велич він так і не зрозумів... А син, що вбиває матір за ідею, за «загірну комуну», – це ж жах, патологія!.. Кажуть, нібито він працював у чека?.. Ні, це жахливо... (О. Гончар, Щоденники, 1991, т. 3, 352).* – Див. **національна самосвідомість; як триумфаторка; духовна твердиня нації; духовна цитадель; духовне ядро; ядро національної культури;**

світоч*: **світочі дружби**, уроч. Про визначних письменників та громадських діячів світу, які утверджують дружні стосунки між народами на засадах гуманізму, людинолюбства. | Образно. *Церетелі, Леся Українка, Чавчавадзе, Коцюбинський... Справжні світочі дружби, але не тому є дружба, що вони були. Самі вони явилися устами цієї дружби, її голосом, її поривом (О. Гончар, Щоденники, 1965, т. 1, 353).* – Див. **люди найталановитіші; мозок нації; лідер нації; творець-будівничий; всесвітній інтелектуал; заокеанські брати й сестри; заокеанці;**

українці*: **українці – нація поетів**, уроч. Про потужні поетичні здібності українців, високу духовність нації, засвідчену поетичними творами Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Павла Тичини, Максима Рильського, Ліни Костенко та ін. визначних творчих особистостей. **Українці – нація поетів** (О. Гончар, Щоденники, 1957, т. 1, 216). – Див. **великий український поет; люди найталановитіші; високі мальви поезій; духовний Мойсей української нації; абсолютне естетичне чуття; найспівучіша пісня нашої літератури ХХ віку; титан духом; українська духовність; духовне ядро нації; духовна твердиня нації.**

Зі щоденникових записів Олесь Гончара постають також **новітні Лесі Українки** – мужні борчині за свободу й незалежність нашої батьківщини.

З великою любов'ю і пошаною пише Олесь Гончар про матір Лесі Українки – Олену Пчілку, вважає її **образом Української Жінки**. У щоденникових записах 29 листопада 1992 року Олесь Гончар занотовує свої роздуми про нагальну необхідність спорудження пам'ятника Олені Пчілці, яка народила й виховала геніальну Лесю.

Варто зазначити, що в урочищі Зелений гай під Гадячем щорічно відбувається театралізоване свято «Дивосвіт Лесиноного гаю», в якому беруть участь сучасні відомі творчі особистості. На одній із світлин в Інтернеті – Ніна Матвієнко, визначна українська співачка, якій Олесь Гончар присвятив низку «золотих метафор» і яка у нашому новому словнику постає в когорті найславетніших українок. Подібні приклади засвідчують одну з найважливіших традицій української інтелігенції – вшанування пам'яті незламних духом українців, а також увиразнюють зв'язок поколінь високодуховних творчих особистостей.

Лексикографічне опрацювання творів сучасних письменників увиразнює тенденцію звеличення української жінки. Це і образ незламної духом Оксани із драми Лесі Українки «Бояриня»; образ української Мадонни (Надьки Винниківни) та України-Мадонни, створений Олесем Гончаром у романі «Твоя зоря» та ін. Згадаймо також пошанне звертання Василя Шкляра до Марії Матіос (*«Видите, Марію моя злотна, що я вам хочу сказати ще раз...»*) у його слові «Трояка ружа Марії Матіос» з алюзією до творів Лесі Українки, Василя Стефаника та Григора Тютюнника: *«А ще ген із волинської далини махає вам білосніжним рукавом **панна Леся**, чиї Лукаш та Мавка теж посміли були на нормальних людей не зважати. І, врешті-решт, посилає вам три зозулі з поклоном уже згаданий нами Григій Тютюнник – за всевишню любов, яку, бачимо достеменно, розпинали в усі часи і повсюдно»* [5, с. 75–76].

У систематизуванні знань націєтворчого характеру сучасні лексикографи вбачають своє найважливіше завдання. Лексичний склад драми Лесі Українки «Бояриня», лексикони Василя Шкляра, Марії Матіос та ін. сучасних письменників будуть представлені у нових книгах «Словника мови творчих особистостей України» та тлумачному «Словнику української мови активного типу». Отже, українськими словникарями здійснюється вагома робота задля утвердження архетипів української культури, увиразнення ролі творчої інтелігенції в розбудові Незалежної України.

Варто наголосити, що за матеріалами нового академічного тлумачного «Словника мови творчих особистостей України» образ високодуховної «геніальної Лесі» постає органічною частиною концептосфери «українська духовність». Системне багатоаспектне лексикографічне відтворення українських за загальнолюдських духовних цінностей – важливий результат сучасного словникарства. Одинадцятитомний «Словник української мови» (1970–1980), як відомо, містить реєстрові одиниці **духовний** та **духовність**, але жодного стійкого сполучення слів на їхній основі не зафіксовано. **Новизною** «Словника мови творчих особистостей України» є подання словосполучень: **духовні цінності, духовна сфера, духовне здоров'я, духовна краса, духовне євшан-зілля, українська духовність** та под. **У перспективі** – посилення культурологічних аспектів тлумачних словників, інтегральне лексикографічне відтворення архетипів української культури, системне дослідження мовно-культурних здобутків творчої інтелігенції, вкрай важливих для виховання й розвитку високодуховного суспільства.

Отже, нові лексикографічні праці всебічно відтворюють лексичні та художньо-образні надбання українського письменства, увиразнюють провідні мотиви мовотворчості, єднають українське суспільство навколо високодуховних творчих особистостей.

Література

1. Гончар О.Т. Щоденники: у 3-х т. Київ: Веселка, 2008.
2. Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень»). Ч. 1 (А–М) / уклад.: Н.О. Данилюк, Н.В. Іовхімчук, Н.П. Дарчук [та ін.]; упоряд. Н.О. Данилюк. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 236 с.
3. Сніжко Н.В. Інновації лексикографічного опису українського світосприймання. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Вип. 87. 2020. С. 26–31.
4. Сніжко Н.В. Нова лексикографічна парадигма знань про Українське національне Відродження. *Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference*. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2020. Pp. 310-316.
5. Шкляр В.М. Треба спитати у Бога: новели, есеї, спогади. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 320 с.